

Parafia Pisarzowice i kościół pw. św. Marcina z Tours w świetle najstarszych źródeł:

O początkach pisarzowickiej parafii oraz samej osady nie mamy żadnych pewnych informacji potwierdzonych źródłowo. Nie wypowiedziała się jak do tej pory w tej kwestii także najważniejsza z nauk, czyli archeologia. Nie posiadamy więc ani źródeł, ani materialnych dowodów pochodzących z wykopalisk, dzięki którym moglibyśmy określić w miarę dokładnie czas utworzenia parafii, budowy pierwszego kościoła, a nawet założenia samej osady. Takie są fakty. Niemniej jednak dzięki źródłom watykańskim, jakimi są zachowane wykazy poboru dziesięciny sześciolatniej oraz świętopietrza¹, można w przybliżeniu starać się wskazać na czas, w którym należy doszukiwać się początków parafii i kościoła parafialnego *in loco*. Nie wiele starsza musi być sama osada.

Pierwsza wzmianka o kościele w Pisarzowicach i urzędującym proboszczu pochodzi z roku **1326**. Augustino Theiner (1804-1874) w swoim monumentalnym opracowaniu źródłowym podaje, że:

„Wilhielmus Plebanus ecclesiae de Villascriptoris de II. marc. et VI scot. solv. s. m. III scot. et VI den. Item in sec. term. solv. tantumdem. Summa VI. scot. cum dimidio”².

Co znaczy:

[„Wilhelm, pleban kościoła z wioski pisarza (Pisarzowic), z obliczonych dwóch grzywien i sześciu skojców³, zapłacił trzy skojce i sześć denarów. Również w drugim terminie zapłacił tyleż samo. Wszystkiego razem sześć skojców i pół”].

Grzywna srebra w tym czasie obliczona była w Polsce na wagę krakowską i ważyła 198 gramów. W przeliczeniu na monetę zawierała 48 groszy⁴. Taką wartość podaje również Theiner: „(...) unam marcas grossorum Pragensium, XLVIII. grossis pro marca qualibet computatis”⁵ („jedna grzywna w groszach praskich, 48 groszy w przeliczeniu na 1 grzywnę”).

Skojec natomiast w obrocie pieniężnym wynosił 2 grosze, czyli $\frac{1}{24}$ grzywny. Denar z kolei jako drobna i niewiele znacząca moneta stanowił ruchomą część grosza (od $\frac{1}{10}$ do $\frac{1}{18}$ grosza praskiego). W latach 1325-1328 na jednego grosza składało się 12 denarów⁶.

W roku 1913 Jan Ptaśnik w swoim opracowaniu opartym na źródłach watykańskich, ale także na Theinerze, powtórzył dosłownie tę samą treść zapisu źródłowego odnoszącą się do współczesnych Pisarzowic:

„Item Willielmus, plebanus ecclesie de Villascriptoris, de II. marc. et VI scot. solv. similiter III scot. et VI den.

Item in secundo termino solvit tantumdem.

---

¹ *Liber rationis decimae sexannalis per Clementem PP. V. in concilio Viennensi impositae et in Polonia collectae anno MCCCXXVI. et seqq.*, [w:] A. THEINER, *Monumenta historica Poloniae: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. I: *Ab Honorio pp. III usque ad Gregorium pp. XII (1217-1409)*, Romae 1860, s. 228-262.

² A. THEINER, *Monumenta historica Poloniae: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, t. I, op. cit., s. 250.

³ Zob. ks. J. DUDZIAK, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej. Studium historyczno-prawne*, Lublin 1974, s. 195.

⁴ F. PIEKOSIŃSKI, *Moneta polska w dobie piastowskiej*, Kraków 1898, s. 395.

⁵ A. THEINER, *Monumenta historica Poloniae...*, op. cit., s. 229.

⁶ F. PIEKOSIŃSKI, *O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV i XV wieku*, „Rozprawy i Sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności”, t. IX, Kraków 1878, s. 21.

[„Również Wilhelm, pleban kościoła w Pisarzowicach, z 2 grzywien [96 gr] i 6 skojców [12 gr] zapłacił podobnie 3 skojce [6 gr] i 6 denarów.

Również w drugim terminie zapłacił tyle samo. Razem 6 skojców i pół”].

O tym, że informacja ta odnosi się do współczesnych Pisarzowic położonych w gminie Wilamowice w ziemi oświęcimskiej, przekonuje fakt, że obok tej wioski wymienione są w spisie poborowym sąsiednie miejscowości znane nam i istniejące do dziś: Komorowice (*Villa Bertholdi*), Bestwina, Damchowicz (Dankowice), *Antiquovillamowicz* (Stare Wilamowice, dziś: Stara Wieś) oraz *Novovillamowicz* (Nowe Wilamowice, obecnie: Wilamowice). Spis miejscowości oraz wysokość pobieranych opłat sporządzili na polecenie papieża Jana XXII dwaj wyznaczeni przez niego kolektorzy kamery apostolskiej w Polsce⁸. Pierwszymi tymi urzędnikami byli Andrzej de Verulis (Andrzej z Veroli, 1325-1330) oraz Piotr z Alwernii (Piotr z Owernii, 1325-1334)⁹.

Świętopietrze, czyli dziesięcina papieska zwana także denarem świętego Piotra, w Polsce była daniną stałą. Różnie jednakże w praktyce bywało z jej ściąganiem i poborem¹⁰. Pozytywne wzmianki źródłowe co do akcji szacowania dochodów beneficjalnych w naszym kraju wiążą się dopiero właśnie z latami 1325-1328¹¹. Kolektorzy papiescy, Andrzej de Verulis i Piotr z Alwernii, zebrali wówczas w sumie 831 grzywien srebra, 19 skojców groszy i 20 małych groszy, a do tego 15 grzywien i 8 skojców złota¹².

Z lat 1328-1335 wykazy poboru świętopietrza nie zachowały się. Dopiero od roku 1335 do 1342 włącznie pozostały rachunki kolektora Galarda de Carceribus, który zebrał daleko więcej danin niż w latach wcześniejszych jego poprzednicy¹³. Niestety pod rokiem **1335** kolektor nie wymienił z imienia urzędującego w Pisarzowicach plebana, a jedynie wskazał, ile pobrał należnej dziesięciny na rzecz papieża Benedykta XII – w sumie 6 skojców¹⁴.

Tak więc pierwsze dwie daty źródłowe wzmiankujące o Pisarzowicach, **1326** i **1335**, zawierające się w rejestrach poboru dziesięciny i świętopietrza wskazują na istnienie kościoła parafialnego w tej wiosce na pewno już w trzeciej i czwartej dekadzie XIV wieku. Oznacza to, że parafia powstać musiała wcześniej, tak samo jak osada, która figuruje w wykazach pod nazwą „Villascriptoris”. Do naszych czasów nie zachowały się ani akt fundacyjny parafii, ani

⁷ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I: *Acta camerae apostolicae*, vol. I: 1207-1344, ed. dr J. PTAŚNIK, Cracoviae 1913, s. 148.

⁸ Zob. A. NARUSZEWICZ, *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa*, t. V: *Panowanie Piastów*, Warszawa 1784, s. 430-431.

⁹ Zob. J. PTAŚNIK, *Kolektorzy kamery apostolskiej w Polsce piastowskiej*, Kraków 1907, s. 31.

¹⁰ Jak podaje J. Ptaśnik: „Zbieranie dziesięcin, annat czy nawet i świętopietrza wlokło się nadzwyczaj długo, jakby na przekór krótkim terminom, jakie Stolica rzymska naznaczała, żądając np. przy ściąganiu świętopietrza, żeby przez proboszczów w przeciągu miesiąca zostało zebrane, w przeciągu następnego oddane kolektorom i natychmiast przewiezione do kamery” [Krakowa- J. R.], (IDEM, *Kolektorzy kamery apostolskiej w Polsce piastowskiej*..., op. cit., s. 41).

¹¹ Ks. J. DUDZIAK, *Sześćioletnia dziesięcina lionśka i jej recepcja w Polsce*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. XVI, z. 5, 1969, s. 42-43.

¹² A. THEINER, *Monumenta historica Poloniae*..., t. I, op. cit., s. 280.

¹³ Ks. T. GROMNICKI, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 81-82.

¹⁴ A. THEINER, *Monumenta historica Poloniae*..., t. I, op. cit., s. 442; *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. I: *Acta camerae apostolicae*, vol. I: 1207-1344..., op. cit., s. 375; Ks. T. GROMNICKI, *Świętopietrze w Polsce*..., op. cit., s. 324.

akt erekcyjny pisarzowickiego kościoła. Brak takich dokumentów odnosi się niestety do wszystkich parafii i kościołów w dawnym dekanacie oświęcimskim¹⁵.

W ścisłym związku natomiast rozpatrywać należy powstanie wioski i utworzenie parafii w Pisarzowicach. Wskazuje na to lokowanie osady na prawie niemieckim (*ius municipale magdeburgense*) i istnienie do dziś typowego dla tego układu urbanistycznego tzw. nawsia¹⁶. Pomiedzy założeniem osady i erygowaniem parafii w niemieckim prawie lokacyjnym zachodził bowiem ścisły związek. Zasadzca lokujący osadę rozpoczynał od wydzielenia łąnów według określonego porządku – pierwszy łąn dla zasadzcy (sołtysa), drugi na nawsie, trzeci dla plebana i pozostałe łąny dla osadników, które następnie dzielono na niwy dla poszczególnych kmieci gospodarzy. W obrębie nawsia najczęściej wznoszono kościół, wokół którego rozbudowywała się wioska. Ta część osady była najgęściej zaludniona. Tu także znajdowała się część wspólna ziemi przeznaczona do wypasu bydła.

Przyjąc więc należy uwzględniając podobne rozwiązania urbanistyczne, że lokowanie Pisarzowic na prawie magdeburskim przeprowadzone zostało z myślą o erygowaniu w tej wiosce także parafii. Kiedy to dokładnie nastąpiło? Żadnej wiedzy źródłowej nie posiadamy. Ale uwzględniając wszystkie przesłanki założyć należy, że osada lokowana została podobnie jak sąsiednie wsie (Bestwina, Dankowice¹⁷, Stara Wieś, Wilamowice, Kozy, Jawiszowice) za panowania księcia Mieszka I cieszyńskiego (1281/1290 – 1315)¹⁸. A więc kilkanaście lub kilkadziesiąt lat przed rokiem 1326, kiedy to miejscowość ta pod nazwą „Villascriptoris” wymieniona została po raz pierwszy w wykazie świętopietrza. W tym czasie na stolicy biskupiej w Krakowie zasiadał bp Jan Muskata (1294-1320), sprzyjający niemieckiemu żywiołowi oraz kolonizujący podległą mu ziemię również na prawie magdeburskim¹⁹.

Parafia erygowana musiała więc być przed rokiem 1326. Zaraz też po jej ustanowieniu wzniesiono kościół zabezpieczając jego utrzymanie w akcie fundacyjnym. W księdze wizytacyjnej z roku 1598 ks. Krzysztof Kazimierski, archidiacon krakowski, zanotował, że: „Haec ecclesia a multis annis carvit legitimo rectore, nunc ad eam praesentatus est Bartolomeus Trzeciecki, actu presbyterum, nondum institutus. Habet aut pro dote agrum incipiente a domo plebanali protensum usque ad limites villa Bestwina latitudinis sexaginta sulcorum. In eodem agro habet duas piscinas parvas et prata agris intermedia”²⁰ (Ten kościół przez wiele lat pozbawiony był prawnego zarządcy, a teraz do tegoż prezentowany został Bartłomiej Trzeciecki, dotąd nie ustanowiony. Ma on jako uposażenie pole ciągnące się od domu plebana aż do granic wioski Bestwina, szerokie na sześćdziesiąt zagonów. Na tym polu znajdują się dwa małe stawy i łąki w pośrodku pól).

Uznać więc należy, że podstawową jednostką nadziału przy lokacji osady był łąn. Uwzględniając zasadę zakładania wsi łąnowych na „surowym korzeniu”, a więc na wykarczowanych terenach leśnych, należy Pisarzowice zaliczyć do wsi łąnów leśnych²¹. Cechą charakterystyczną tego przestrzennego układu lokacyjnego było właśnie nawsie (środkowy obszar wioski wzdłuż obu brzegów potoku). Od nawsia ciągnęły się regularne

¹⁵ Ks. B. KUMOR, *Rozwój sieci dekanalnej w południowej części diecezji krakowskiej do r. 1772*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. IX, z. 1, Lublin 1962, s. 81; IDEM, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI w.*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny”, R. V, nr 3-4, Warszawa 1962, s. 186; J. KURZEJA, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w dekanacie Oświęcim*, „Roczniki Humanistyczne”, t. XXVII, z. 2, Lublin 1979, s. 15, 17.

¹⁶ Zob. J. BURSZA, *Zagadnienie „nawsia” w osadnictwie wiejskim*, „LUD. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego”, Wrocław 1954, s. 439-510.

¹⁷ Ks. J. KRACIK, *Parafia Dankowice. Szkic historyczny*, Dankowice 1997, s. 4.

¹⁸ J. RODAK, *Stara Wieś. U zarania osady oraz parafii pw. Podwyższenia Krzyża Świętego (in loco). Zarys monograficzny na tle dziejów ziemi oświęcimskiej oraz pogranicza śląsko-małopolskiego w średniowieczu*, Kraków 2022, s. 116-117.

¹⁹ J. WYROZUMSKI, *Muskata Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXII/2, z. 93, Wrocław 1977, s. 293.

²⁰ AV Cap 17 (1598): *Acta visitationis exterioris decanatum Oswiecimensi, Novi Montis, Zatoriensis et Skavinensis ad Archidiaconatum Cracoviensis pertinentis per Reverendissimum Dominum Christophorum Kazimirski (...) Anno Domini 159 octavo*, k. 10^r, (rkps, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie).

²¹ J. BURSZA, *Zagadnienie „nawsia” w osadnictwie wiejskim...*, op. cit., s. 456.

układy łąnów biegnących do granicy wsi, będących równoległymi działkami rolnymi o kształcie wydłużonego czworoboku. Pisarzowice, podobnie jak Hecznarowice, Stara Wieś i Dankowice, posiadają zwarty i czytelny zarys nawsiowy, o łąnowym rozłogu pól. Współczesna powierzchnia wioski wynosi 1384 ha, co pozwala przyjąć, że osada lokowana została na 60 łąnach frankońskich, zwanych także dużymi lub leśnymi. Jeden łąn leśny wynosił nieco ponad 24 ha, co w przemnożeniu przez 60 łąnów daje obszar zbliżony do powierzchni współczesnej wioski – 1440 ha.

Najstarsze zachowane wzmianki źródłowe odnoszące się do Pisarzowic wskazują jednoznacznie, że wioska ta już u zarania swych dziejów przeznaczona została jako uposażenie dla urzędnika ziemskiego, jakim był pisarz ziemski²². Przekonuje o tym sama nazwa zapisywana w średniowiecznych dokumentach po łacinie jako „Villascriptoris” – Wieś pisarza. Z punktu widzenia onomastyki nazwa osady należy do nazw dzierżawczo-kulturowych²³. W brzmieniu zbliżonym do współczesnego nazwa Pisarzowice pojawiła się po raz pierwszy w dokumencie sprzedaży księstwa oświęcimskiego przez księcia Jana IV polskiemu królowi, Kazimierzowi Jagiellończykowi, sporządzonym w dniu 21 lutego 1457 roku. Wśród wymienionych w odnośnym akcie nazw 45 wsi widnieje nazwa „Pyszarowicze”²⁴. Z kolei Jan Długosz (1415-1480), naczelnny kronikarz polskiego średniowiecza, w swojej tzw. „Księdze uposażeń diecezji krakowskiej”, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, sporządzonej w latach 1470-1480, zapisał nazwę w wersji „Pyszarzowicze”²⁵. Z kolei na mapie księstw oświęcimskiego i zatorskiego Stanisława Porębskiego z roku 1608 spotykamy nazwę „Pizarzowicze”.

Po raz pierwszy nazwa „Pisarzowice” we współczesnym brzmieniu pojawia się na karcie tytułowej „Gromadzkiej księgi poddanych JMP Jana z Pisarzowic Pisarzowskiego, pisarza ziemskiego zatorskiego i oświęcimskiego” sporządzonej – jak głosi inskrypcja – w Pisarzowicach w roku 1641. Jan Pisarzowski h. Starykoń (1599-1679) był właścicielem i dziedzicem wioski i w niej przyszedł na świat 27 maja 1599 r. W ciągu długiego swojego życia pełnił ważne urzędy i godności, w tym pisarza i sędziego ziemskiego księstwa oświęcimskiego i zatorskiego²⁶. Jednakże na epitafium nagrobkowym, które sobie sam za żywota ufundował w kościele parafialnym w Głębowicach, gdzie żył, zmarł i spoczął na wieki, widnieje wyryty napis: „Joannes in Pissarzowice Pissarzowski” (1652).

Obok łacińskiej nazwy „Villascriptoris” oraz polskiej „Pisarzowice”, różne zapisywanej przez wieki, w dokumentach i opracowaniach spotkać można jeszcze nawet w brzmieniu niemieckim „Schreibersdorf”, która ma ścisły związek z brzemieniami w skutki wydarzeniami historycznymi XIX i XX wieku²⁷.

²² Zob. F. BUJAK, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, cz. 1, Kraków 1905, s. 6.

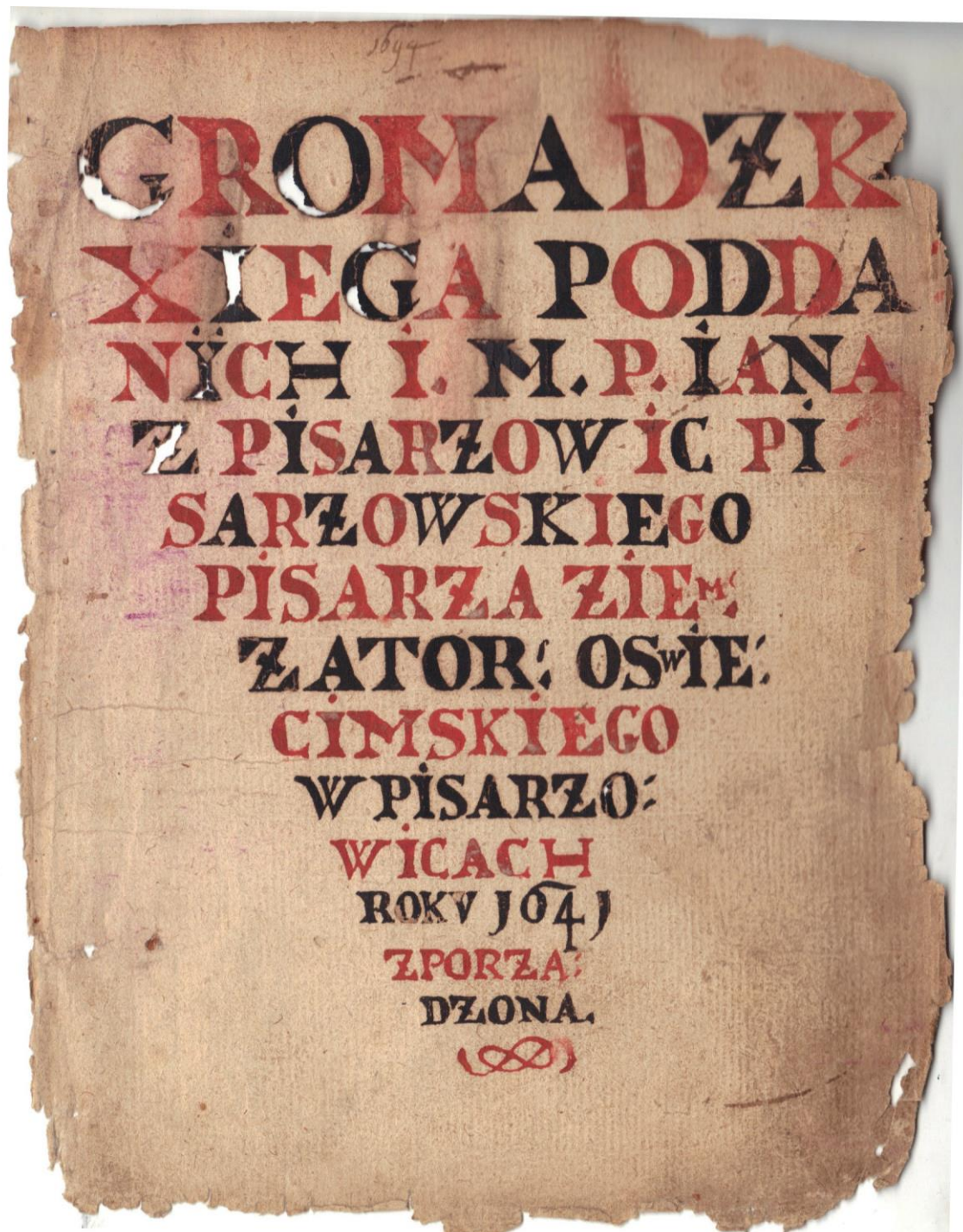
²³ W. LUBAŚ, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968, s. 112.

²⁴ K. R. PROKOP, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002, s. 151.

²⁵ J. DŁUGOSZ, *Opera omnia*, cura A. PRZEZDZIECKI ed., t. VIII, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. II: *Ecclesiae parochiales*, Cracoviae MDCCCLXIV, s. 291.

²⁶ Ma swój biogram w *Polskim słowniku biograficznym* (dalej: PSB), zob. K. PRZYBOŚ, *Pisarzowski Jan h. Starykoń*, [w:] PSB, t. XXVI/3, z. 110, Wrocław 1981, s. 552-553; por. także A. KWIATEK, *Przyczynek do biografii Jana Pisarzowskiego z Pisarzowic, pisarza i sędziego ziemskiego zatorskiego, oraz sześciokrotnego deputata do Trybunału Koronnego*, [w:] *Dwory i życie dworskie w nowożytnej Europie (XVI-XVIII w.)*, Kraków 2020, s. 95-116.

²⁷ Zob. ks. J. OLEJAK, *Dzieje parafii Pisarzowice od zarania do 1945 roku*, Pisarzowice 2019, s. 14.

Karta tytułowa Gromadzkiej księgi poddanych JMP Jana z Pisarzowic Pisarzowskiego (1641, fot. J. Rodak).

